

מבוא לספר איזהו גבור

רות נצר

"אני חושב תמיד על אלה אשר היו גדולים באמת
שזכרו מן הרחם את תולדות הנפש / במסדרונות האור" (סטיבן ספנדר¹)

ילדותי העניקה לי גיבורים - אברהם, משה, יהושע, שמשון, בר כוכבא ויהודה המכבי, וגבורי מצדה, וטרומפלדור. היו גם רחל המשוררת, חנה סנש ושרה אהרונסון, לוחמי הגטאות, גבורי מלחמות ישראל שהם הנער והנערה שנתנו חייהם על מגש הכסף בשירו של אלתרמן. ומה גם החלוצים.

היו גם מנהיגים גבורים – הרצל, בן-גוריון, א.ד. גורדון, ברנר, ברל כצנלסון, ז'בוטינסקי. והיה הילד ההולנדי שסיפרו עליו שסתם באצבעו את החור בסכר כדי להציל את הכפר כולו מפני הצפה של הים.

זה היה העולם.

והיה גם העולם המשפחתי. כמו לכל ילד, היו לי הורי כשני עמודי התווך המחזיקים את העולם, למרות מגבלותיהם וחולשותיהם. כמו לכל ילד הם היו מודלים לחווייה הקיומית שלי. מודל לאופן להיות בעולם: אבי היה איש רגיש, חם, פסיבי, חלש, סגור, פסימי ומדוכא. אמי היתה פעלתנית, לוחמת, יוזמת, אשת חנוך, מנהיגה, רבת פעלים ומהירת חימה. כנגד הקטב הפסיבי המיואש של אבא, האנטי-גבור שלי, היה לי הקטב הנלחם ללא הרף של אמי. אמי היתה המודל עבורי לדחף הבלתי נלאה להתגבר על מכשולי המציאות החיצונית והפנימית. מודל למסע הגבור האקטיבי. אבל גם אבא היה מודל. אבא היה מודל להתמודדות עם הקיום באמצעות האמנות. אהבת האמנות, הציור והמוסיקה היו לו טעם החיים.

שניהם יצאו לבדם לדרך, כמו הגבור הבודד, שהוא גם הילד היתום, כשעלו לארץ מגרמניה, בלי הוריהם, בני שש עשרה, עם 'עלית הנוער', לבנות ולהיבנות בה. כמו גבור הרוח הם היו בעלי ערכים, חזון ואמונה. האחד כשל. השניה המשיכה בדרך. אבל לאמיתו של דבר שניהם היו גבורים ואנטי-גבורים, פצועים ופגועים. את מימוש האגו והגשמת העצמי הם השאילו להקמת המדינה, כחלוצים מפריחי השממה, ובאחרית ימיהם עסקו בעבודת התנדבות למען הזולת.

כתבתי עליהם:

הם לעולם לא ימותו. / האלים הגדולים של הפנתאון. /
שני עמודי הסף / עמודי התנף. / על פתפיהם העולם.

הם לעולם לא ימותו / הורים שתמיד היו / ויָהוּ.
עלגים, צולעי ירף. / על פתפיהם השלף העולם. (נצר² 2006:68)

הורי היו ה"גבורים" שלי.

אבל גם אחי ואחיותי הם הגבורים שלי. כל אחד בדרכו, נענה לקריאה "לך-לך", ובזעת אפיו הוציא לחמו מן האדמה, ואלוהי אבותינו העניק לנו את ברכתו, שאיפשרה לנו להיות מה שנועדנו להיות.

במשך שנים אני שבה ומלמדת את הקורס של מיתוס מסע הגבור. המיתוס הזה מתאר את התפתחות התודעה האנושית ואת התפתחות התודעה של כל יחיד, והגבור המיתי הוא האנשה של הדחף לאינדבידואציה. באמצעות התבוננות בספורי מיתוסים ואגדות, שמייטיבים להעניק לנו את החוויה הקיומית מתוך הספור עצמו. התאוריות הפסיכולוגיות מביאות תובנות פסיכולוגיות באמצעות מושגים שמעניקים צורה וסדר לעולמנו. אולם השפה המושגית היא שפה רציונלית, והנפש כשלעצמה, בראשיתה, היא ישות חיה שמבטאת עצמה בדימויים ותמונות. החלום, הדמיון, החזיון, המיתוס והאגדה מתארים את תהליכי הנפש באמצעות הספור. לספור יש כוח ריפוי ותיקון הנפש. "ומעשה זה הוא בכל אדם ובכל זמן, כי גם בכל אדם בפרטות עובר עליו כמעט כל מעשה זה כולו, כי כל אחד מישראל צריך לעסוק בתקון זה" ועל הבעש"ט מסופר כי "היה יכול ע"י סיפורי מעשה לייחד יחודים. כשהיה רואה שנתקלקלו צנורות עליונים ולא היה באפשר לתקן אותם ע"י תפילה, היה מתקנם ע"י סיפור מעשה"³. הספור בא מהלב וחודר אל הלב. הוא נובע מהלא-מודע הקולקטיבי שהוא נחלת הנפש האנושית העתיקה ופוגש מחדש כל יחיד ויחיד, בתוך ספורו האישי ומשתלב עמו ומשפיע עליו בתהליך לא-מודע. המיתוסים עצמם, ממש כמו המושגים, עוסקים בהתווית רשת ספורית מארגנת לחוויה האנושית ולתהליכי התפתחות הנפש והתודעה האנושית. בדרכם שלהם הם מעניקים סדר ופשר לחיינו. למיתוס של מסע הגבור אני מקדישה את ספרי הזה.

יונג ונוימן תלמידו ביססו חלק נכבד של תורתם על סמך האופן שבו, לדעתם, המיתוס מתאר את תהליכי הנפש. יונג, נוימן וקמפל, חוקר המיתוסים, מאמינים שמקור המיתוס ותפקידו אינם – כפי שמאמינים פרויד וראנק – לספק דחפים נירוטיים שאי אפשר להפגין בגלוי, אלא ההיפך, לבטא צדדיים נורמליים של האישיות שלא היתה להם הזדמנות להתממש. מכאן נראה שנכון יותר לראות במיתוס את שלל ההבטים של הנפש, שלמעשה כוללת בה את התקין והפתולוגי כאחת. אמנם ניתן לראות במיתוס את מימוש משאלות האיד, אליבא דפרויד, אבל ניתן לראות בהם גם את תפקוד האגו של התפתחות והסתגלות לחיים, גיבוש זהות אישית וקבוצתית, התמודדות עם דחפים, חרדה, חטא ואשם, וכמו כן לראות בהם את החיפוש של העצמי אחר מימושו המלא, חיפוש אחר ערכים, משמעות, אינטגרציה ושלמות.

מן המיתוס למדה תורת הנפש על הנפש. יונג מתייחס ללא-מודע הכלל-אנושי, הקולקטיבי. זוהי שכבת נפש שאתה באנו לעולם ובה טמונים הפוטנציאלים הארכיטיפיים המולדים של עולם הנפש וכל הדימויים והסמלים והמיתוסים שקיימים בה מלכתחילה.

הארכיטיפים זקוקים להתגשמות-אינקרנציה בתוך ספור אנושי כדי להגיע אל תודעתנו. המיתוסים הם הגשר אל הארכיטיפים של הלא-מודע הקולקטיבי. באמצעותם הנפש הקולקטיבית, שיונג כינה אותה, הנפש האוביקטיבית, מספרת לנו על עצמה. יונג סבר כי המיתוסים הם המכנה המשותף של האנושות בתרבויות ודורות שונים. הוא אומר⁴: "אמנם לנו כבני אנוש יש חיים אישיים, עם זאת במידה רבה אנו יצוגים, קורבנות ומבשרים של רוח קולקטיבית שזמנה נמדד במאות שנים... איננו אלא שחקנים אלמונים על במתו של העולם" (1994: 95). אכן כולנו משחקים או חיים את הדרמה המיתולוגית שסופר אלמוני כתב עבורנו. כלומר משחזרים בחיים שלנו את הספור שחוזר על עצמו. יונג אמר שכל דבר שאנו מודעים לו הינו דימוי, והדימוי הוא נפש⁵. המיתוס הוא ספור סמלי,

כלומר נרטיב של דימויים. מיתוס הוא הספור הארכיטיפי של הנפש, ספור שמתהווה סביב מוטיב ארכיטיפי. הוא כמו הפנינה שמתהווה סביב גרגר חול בצדפה. המיתוסים והאגדות הם הארועים הארכיטיפיים שהתרחשו ומתרחשים בנפש האנושית המשותפת לכולנו, והם טבועים בנפשנו עוד בטרם באנו לעולם. בניסוח של פוקנר⁶ - הם שזורים בהקשבתנו ובחלומותינו עוד מלפני שנולדנו, כמו בהקשבתם וחלומותיהם של אבותינו, והם מעל לזמן כי דגמיהם קיימים מלכתחילה קודם למימושם בחלל ובזמן. כפי שאומר המשורר האמריקאי וולס סטיבנס⁷: "מיתוס היה לפני שהמיתוס התחיל" (1977: 129).

הארכיטיפים ששזורים את חיי האנוש מתגלמים בספורי מיתוסים. המיתוסים עוסקים בכל תחומי הקיום האנושי, במציאות החיצונית ובהשתקפותה בנפש הפנימית. המיתוס הוא הראי הזה.

לפי יונג ונוימן המיתוסים כולם הם תאור התפתחות וגבוש התודעה מן התוהו הכאוטי הראשוני והמאבק המתמיד בין כוחות הרגרסיה והפרוגרסיה. המיתוס עצמו גואל מהכאוס. הכאוס הוא קיום בלתי מודע ובלתי מובחן והמיתוס יוצר דגם של סדר, תבנית ותכלית במרחב ובזמן. המיתוס של הגבור שמבחר את המפלצת מתאר תהליך זה של ביתור השלם הכאוטי-המפלצתי ליחידות נפרדות שניתן לארגן אותם במרחב בזמן ובמרחב, בדגם שיש בו סדר ותכלית.

המיתוס משקף את תהליכי התודעה ההולכת ומתהווה, ומנסחת את שפת הסמל והתמונה של המיתוס במלים, שהן שפת התודעה. השכבה התת-קרקעית מבקשת לאפשר לתודעה להתוודע לתהליכיה. המיתוסים, אף על פי שנוצרו על ידי הלא מודע הקולקטיבי, הם הפכו לתודעה קולקטיבית ובכך הם ראשית התודעה האנושית.

הספור המיתי שמתאר את התהוות התודעה מאפשר לתודעה להתבונן בעצמה, לאשר ולאפשר את תהליכיה. וכך התודעה יוצרת את עצמה דרך תעוד התהוותה. זה תפקידם של המיתוס והספרות שנוצרה בעקבותיו - לאפשר תהליך נפשי-רוחני, לתת פשר לנתיבי הנפש, לדרכיה העקלקלות ולקשייה, וכן ליעדה הסמוי. המיתוס נולד מן הכורח הארכיטיפי של הנפש למפות את עצמה כחלק מאקט הבריאה העצמית של הנפש. כפי שיונג⁸ אומר: "התודעה זקוקה לתבונה כדי לגלות איזה סדר בתוך התוהו ובוהו של המקרים האינדבידואליים הלא-סדורים ואחר כך גם ליצור סדר, לפחות בתחום מעשי האדם" (1973: 59).

המיתוס מספר לנו מי אנחנו, מעניק לנו את עצמנו, את מה שהיינו, ואת מה שנהיה. לכן שוב ושוב האנושות מזכירה לעצמה את המיתוסים הקדומים שלה, כדי להתחדש דרכם, כדי שהאחרית תתעגל אל הראשית.

פרויד ראה את חיי האדם כמושתתים על מיתוס אחד שהוא המיתוס של אדיפוס. יונג הרחיב את המבט וראה את חיי האדם כסך כל המיתוסים הקיימים שפועלים בקרבנו, שמראים לנו דרכי התמודדות שונות של הגבורים עם בעיות שונות ודילמות שונות בתהליך האינדבידואציה.

מנקודת מבט יונגיאנית, כל המיתוסים יחד הם כל אופציות הגורל שטמונות מראש בנפש. אלו דגמים לא-מודעים שמפעילים אותנו, ובמיוחד כשאין אנו מודעים לפעולתם בתוכנו. זו המשמעות של התפיסה היוונית את הגורל. אף על פי שהמיתוסים נוצרו בשחר ילדותה של האנושות, אנו ממשיכים לחיות אותם שוב ושוב בחיינו האישיים והם נשזרים בגורלנו, כמו זרעים שנובטים ומצמיחים וממשיים עצמם שוב ושוב, וכך הם "הקיימים תמיד", בניסוח של רוברטו קלאסו, וכך כדברי אליאדה ורולו מיי, המיתוס הוא פריצת הנצח אל הזמן.

הסיפור המיתי מגדיר ארועים תהליכים ומוטיבים. הוא יוצר תבנית סיפורית בעלת מהלך מאורגן ומובן. המיתוס, כמו כל ספור, מייצר עולם בעל סדר פנימי שמתרחש ברצף זמן ומרחב, שיש בו סיבה ותכלית, כשהקשר בין הארועים יוצר קוי שתי וערב של ארג פנימי של לכידות על רצף הנרטיב הקווי השואף קדימה אל יעד הספור. כל

אלה יוצרים יחד מארג אחדותי שמאפשר לנפש להיות מראה של עצמה - של גוף לכיד בעל קישורים פנימיים. במובן הזה המיתוס הוא אבטיפוס להבטיה המשקמים ומרפאי הנפש של כל יצירת הספורת שבעקבותיה. בכל המיתוסים ישנם מוטיבים משותפים שמהווים את מסעה הנצחי של הנפש האנושית: במלים אחרות תהליך מתמיד של התהוות וטרנספורמציה, אשר בו המודע והלא-מודע נאבקים, משתקפים ומעצבים זה את זה. המיתוסים אינם מתארים רק את התהוות התודעה האנושית לאורך הדורות, אלא גם את התהליך שעובר כל יחיד ויחיד בהתהוותו האישית.

המיתוסים מתארים את הדינמיקה בין כוחות ההתפתחות והגרסיה בנפש, בין הגבור והמפלצת, בין הים והיבשה, בין האל לבין הטבע, בין ההבקעות לבין ההבלעות, בין חרבן לבין גאולה. בכל המיתוסים ישנם אותם מוטיבים משותפים שמהווים יחד את המסע הנצחי של הנפש האנושית: הכאוס הראשוני ממנו התהווה העולם על ידי התחלקות התודעה מן הלא-מודע והתחלקות הטוב והרע מן השלם הראשוני, ומאבקם זה בזה. וכן מאבקו של הגבור מול המכשולים, הירידה לשאול, ההיולדות מחדש, חפוש ומציאת האוצר הגנוז. מסע הגבור מאפשר להיבנות, להתפתח ולעצב את הגורל. מיתוס הגבור מסמל לא רק את מאבקי חישול האני של היחיד אלא גם את מאבק התרבות בטבע, מאבקם של הסדר, הטוב, הצדק והנאורות על פני הכאוס, האי-סדר, הרוע והברבריות.

אוטו ראנק, תלמידו של פרויד היה הראשון שהתייחס למסע הגבור. הוא התייחס ללידה ולהישרדות בלידה כתחילתו של מסע הגבור. המיתוסים של החצי הראשון של החיים כוללים יחד את המיתוס של 'מסע הגבור', שהינו שם כולל למיתוסים רבים בהם הגבור נפגש ומתמודד עם כוחות גדולים לא-מודעים שמסייעים ומאיימים בנפש. התמודדות זו היא המאפשרת את ההתהוות וההתפתחות של תודעת האני. תהליך זה מתואר במיתוס של מסע הגבור שנאבק בדרכים שונות במפלצת ובדרקון, שמסמלים את כוחות הנפש האדירים, הכאוטיים והבלתי מודעים. הגבור פורץ מתוך שליטת הכוחות הגדולים המסמלים גם את הכוחות ההוריים הלא-מודעים שבנפש ובמציאות ויוצא למסע הנכב אל החיים.

ברוס צ'טוויין⁹ כותב: "לכל מיתולוגיה יש גירסה משלה לספור 'הגבור ודרך המבחנים שלו', דרך שבה מקבל גם אדם צעיר מסר כלשהו, הוא יוצא לדרך רחוקה, שם ענק או מפלצת כלשהי מאיימים להשמיד את האוכלוסיה כולה, במהלך קרב על אנושי הוא גובר על כוח האופל, מוכיח את גבריותו וזוכה בגמול: אישה, אוצר, אדמה, תהילה. מאלה הוא נהנה עד שלהי גיל העמידה שלו, ואז שבים העננים ומחשיכים, שוב מתעורר בו חוסר המנוחה. שוב הוא עוזב: או, כמו ביאוולוף [לוחם אגדי מתוך אפוס גבורה אנגלי בן המאה ה-8 או ה-9], כדי למות בקרב, או כמו שחזה טיריסיאס העיוור לאודיסאוס, לצאת לעבר יעד מסתורי כלשהו, ולהיעלם" (2003: 251).

פרויד שראה את המיתוס האדיפלי כחזות הכל, היה עסוק ביחסים האדיפליים הלא-מודעים (ורק בהם, ולא בשאר המערכות המשפחתיות; כמו יחסי הזוגיות ויחסי אחים) שהם דרמה משפחתית שמתרחשת בחצי הראשון של החיים. יונג, לעומתו, הקדיש את עיקר עיונו לחקר מיתוס החיפוש האלכימי שמאפיין את החצי השני של החיים, בהתרחשות הפנים-נפשית של היחיד. נוימן (1989 Neumann) תלמידו של יונג, השלים את החסר כשעסק במכלול המיתוסים של מסע הגבור שמתארים את התפתחות האגו-עצמי בחצי הראשון והשני של החיים¹⁰. יש לזכור שהדחף של האגו

להתהוות ופוטנציאל האינדבידואליות של היחיד נעוצים בגרעין העצמי שקיים מלכתחילה, והגבור מסמל את התהוות האגו בשרות התממשות העצמי. הגבור הוא כל אחד ואחד מאתנו במסע חייו. הספר הזה מנסה לאסוף יחד את ההבטים השונים של חיי האדם, בתהליכי התהוות החיים של כל אחד מאתנו שתובעים את גבורת הנפש. עניננו לאו דווקא בגבורה ההרואית אלא בגבורת היומיום.

הערות

-
- ¹ 'הארץ'. 13.2.04. תרגום אריה ל. מוצקין
 נצר רות. 2006. הורים. מתוך: עקבות. כרמל. עמ' 2.68
- ² ר' נתן שטרנהרץ בהקדמתו ל"מעשה מאבדת בת מלך", לפי ר"נ מברסלב. ³
- ⁴ יונג קרל גוסטב. 1993. זכרונות מחשבות חלומות. תרגום מיכה אנקורי. רמות
 Jung Carl Gustav. 1967. Alchemical Studies. C.W. 13. N. Y.; Princeton University
 Bollingen ⁵ Series.par. 50.
- ⁶ ראו פורת צפירה. 1973. זמן ומיתוס ב'הדוב' לויליאם פוקנר. בתוך: פוקנר ויליאם. שני סיפורים - הדוב, הראשונים. דביר
- ⁷ סטיבנס וולס. 1977. האיש עם הגיטרה הכחולה. תרגום טובה רוזן-מוקד. כתר.
- ⁸ יונג קרל גוסטב. 1973. הפסיכולוגיה של הלא-מודע. תרגום חיים איזק. דביר.
- ⁹ צ'טווין ברוס. נתיבי השיר – סודם של האבוריגינים האוסטרליים. מאנגלית עופר שור. ספרית פועלים
- ¹⁰ Neumann, Erich. 1989. The Origin and History of Consciousness. London; Karnac.